

NAVOIYNING “SADDI ISKANDARIY” ASARIDAGI AYRIM FORSCHA-TOJIKCHA LEKSEMALAR VA FORSIY IZOFA HAQIDA**ABOUT THE PERSIAN-TAJIK WORDS AND PERSIAN IZAFET CONSTRUCTIONS IN NAVOI'S EPIC “SADDI ISKANDARIY”****О НЕКОТОРЫХ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ СЛОВАХ И ПЕРСИДСКИХ ИЗАФЕТАХ В ЭПОСЕ НАВОИ «САДДИ ИСКАНДАРИ»****Alimova Zarifa Vaxobovna¹** ¹Farg'ona davlat universiteti tilshunoslik kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)**Usmanova Muhabbat Abdullayevna²** ²Farg'ona davlat universiteti tilshunoslik kafedrasida o'qituvchisi**Annotatsiya**

Mazkur maqolada Navoiy asarlarining lingvistik tadqiqiga oid fikr-mulohazalar yuritilgan. Shu jumladan, Navoiy “Xamsa”sining so'nggi dostoni “Saddi Iskandariy” asari xususida, zullisonayn shoir sifatida adib o'z asarlarini turkiy va forsiy tillarda yozganligi, asarda qo'llangan forscha-tojikcha so'zlar, ularning lug'aviy ma'nolari, forscha-tojikcha sinonim va antonimlar, izofiy birliklarning qo'llanilishi, izofiy birliklarni qo'llashda arabiy va forsiy so'zlarning faolligi haqida so'z boradi. Shuningdek, Navoiy asarlarida qo'llanilgan bog'lovchilar, olmoshlar, takrorlarning qo'llanilishi yuzasidan ham fikrlar bildirilgan. Shuningdek, forsiy izofa so'z tartibi vositasida yuzaga kelishi, bunday birikmalarda izofa elementi grammatik funktsiya vazifasini bajarmay, bir so'z bilan birikib leksik birlikning ajralmas qismiga aylanishi, hozirgi o'zbek adabiy tilida izofiy birikmalarning aksariyati imlododa qo'shib yozilishi haqida ham so'z yuritilgan.

Аннотация

Данная статья содержит комментарии к лингвистическому исследованию творчества Навои. В том числе идёт речь о последнем эпосе Навои «Хамса» «Садди Искандарий», о том что как поэт писал свои произведения на тюркском и персидском языках, используемые в произведении персидско-таджикские слова, их семантики, словарь значения, персидско-таджикские синонимы и антонимы, употребление единиц изафета, активность арабских и персидских слов в употреблении единиц изафета. Также были высказаны мнения об использовании союзов, местоимений и повторов, используемых в произведениях Навои. Кроме того, идёт речь о возникновении персидского изафета через порядок слов, элемент изафета в таких соединениях не выполняет функцию грамматики, а становится неотъемлемой частью лексической единицы путем соединения с одним проводимым словом.

Abstract

This article contains comments on the linguistic study of Navoi's creativity. Including Navoi's last epic "Khamsa" "Saddi Iskandariy", the fact that the poet as a poet wrote his works in Turkic and Persian languages, Persian-Tajik words used in the work, their semantics, a dictionary of meanings, Farsi-Tajik synonyms and antonyms, the use of superlatives, the activity of Arabic and Persian words in the use of superlatives. Opinions were also expressed on the use of conjunctions, pronouns and repetitions used in the works of Navoi. In addition, we are talking about the emergence of Persian izafet through word order; the izafet element in such compounds does not perform the function of grammar, but becomes an integral part of the lexical unit by connecting with one word.

Kalit so'zlar: ikki tillilik, forscha-tojikcha so'zlar, lug'aviy birlik, so'z semantikasi, sinonim, antonim, bog'lovchi, ot, sifat, son, olmosh, izofa, izofiy birlik, so'z etimologiyasi.

Ключевые слова: двуязычие, персидско-таджикские слова, лексическая единица, семантика слова, синоним, антоним, союз, существительное, прилагательное, число, местоимение, изафет, единица изафета, этимология слова.

Key words: bilingualism, Persian-Tajik words, lexical unit, word semantics, synonym, antonym, conjunction, noun, adjective, number, pronoun, izafet, izafet singular, word etymology.

KIRISH

Alisher Navoiy nafaqat bugun, o'z davrida ham mashhur bo'lgan. Uning asarlari dunyoning turli davlatlariga choparlar orqali jo'natilgan, savdo karvonlari kitoblarni uzoq o'ikalarga ham

ILMIY AXBOROT

Fors-tojik tilining o'zbek tiliga ta'sirini *izofa* deb nomlanuvchi grammatik tushunchada ham ko'rish mumkin. Ma'lumki, izofa ikki o'tning aniqlovchili munosabatga kirishuvdir. Masalan, o'zbekcha-forscha so'zlardan tashkil topgan izofiy birikmalarga *kimsayi notavon, telbai sarson*, tarkibi tojikcha so'zlardan iborat bo'lgan izofiy birikmalarga *ganji bebaho, obi diyda, padari buzrukvor, donasho'ra (donayi sho'ra), kulbayi vayrona* kabilarni misol keltirish mumkin.

Olamda bilimdir ganji bebaho,

Kim bilim egasi – o'sha podsho (Hikmatlar shodasi, Tusiy, 291-bet).

Arabcha so'zlardan iborat bo'lgan izofiy birikmalar: *amri ma'ruf, baloyi nafs, husni jamol, ayni muddao, sohibjamol, sahroyi kabir, hadisi sharif, taqsiri olam, oyati karima, iydi ramazon, ahli solih* va hokazo. Masalan: *Parvardigorim, o'zing men uchun zurriyotimda ham yaxshilik qilgin, ya'ni farzandlarimni ham ahli solih bandalaringdan qilgin* (T.Malik, Odamiylik mulki, 70-bet).

Arabcha-tojikcha so'zlardan iborat izofiy birikmalarga quyidagilarni misol qilish mumkin: *duoyi bad, duoyi jon, nuri diyda, kurrayi zamin, sadqai sar, fasli bahor, baloyi nogahon* va hokazo [14, 365]. Ba'zan o'zbek tilida *duoyi bad, duoyi jon* izofiy birikmalari qo'shib yozilishi, birikmadagi -yi izofa ko'rsatkichining -y qismi tushib qolish hollari ham kuzatiladi: *Berahmliigi uchun qarindoshlari duoibad qilmaslaridan avval ularga uzr aytib boradigan solihlardan qilgin bizlarni* (T.Malik, Odamiylik mulki, 103-bet).

Manbalarda keltirilishicha, *fasli bahor, koni ziyon, bog'i eram, dardi bedavo* kabi birikmalarda sintaktik aloqa ma'lum ma'noda saqlangan bo'lib, u izofa elementi - i (- yi) orqali emas, balki so'z tartibi vositasida yuzaga keladi. Bunday birikmalarda izofa elementi grammatik funktsiya vazifasini bajarmay, bir so'z bilan birikib leksik birlikning ajralmas qismiga aylangan.

Hozirgi o'zbek adabiy tilida izofiy birikmalarning aksariyati imloda qo'shib yoziladi: a) *abro'kamon, xamirturush, ro'yob, poydevor, poyustun, dilshikasta* kabi so'zlarda izofa ko'rsatkichi -i(-yi) qo'llanmaydi; b) *dardisar, bargikaram, bahridil, obihayot, obizamzam, obiravon, margimush, mardikor, taxtiravon* kabi so'zlarda -i (-yi) izofiy ko'rsatkichi saqlanadi.

“Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati”da shunday joy nomlari uchraydiki, ularning aksariyatida izofiy bog'lanish mavjudligini kuzatish mumkin. Birgina *ob(suv)* so'zi bilan bog'liq joy nomlariga quyidagilar misol bo'ladi: *Obigarm, Obizarang, Obirahmat, Obixingov, Obiqaysar* kabi [8, 109].

Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostoni Sharqda yaratilgan iskandarnomalarning eng mashhuri, eng jozibadori desak, mubolag'a bo'lmaydi “Saddi Iskandariy”da Iskandar va Arastu misolida Navoiy tafakkurining badiiy ifodasi muhim o'rin tutgan. Shuningdek, turli rivoyatlar ham asar mag'zini to'ldirishga xizmat qilgan. Xususan, Iskandarning darvesh bilan qilgan suhbat asar g'oyasini ochishga xizmat qilgan. Bu dostonida Navoiy faylasuf olim, yetuk pir, dunyo asrorlaridan xabardor hakim sifatida namoyon bo'lgan [6, 147].

“Saddi Iskandariy”da yozilishicha, Qirvon o'lkasida bir tog' bor, uning ortida vodiy bo'lib, u yer ya'jujlar makoni, bu vodiydan so'ng zulmat boshlanadi. Ular Allohning qahridan yaratilgan bo'lib, ko'p ellarga zulm qiladi, sonlari hisobsiz, qilmishlari ham boshqalarnikiga o'xshamaydi [5,132].

Biz ushbu maqolada “Saddi Iskandariy” dostonini tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish bilan bog'liq dolzarb muammolardan bo'lgan forsiy izofa Alisher Navoiyning deyarli barcha asarlarida uchrashini alohida ta'kidlab o'tmoqchimiz. Xususan, “Saddi Iskandariy” dostoni forsiy izofalarga ham juda boy asardir. Ma'lumki, “izofa” arabcha so'z bo'lib, “qo'shish, orttirish” degan ma'nolarni ifodalaydi. Izofa aniqlovchi va aniqlanmish, qaratqich va qaralmish o'rtasidagi munosabatni ifodalaydi[1, 261]. Bunda aniqlovchi va aniqlanmish, qaratqich va qaralmish o'rtasida urg'usiz -i yoki -yi tovushi orttiriladi. Masalan, o'zbekcha-forscha so'zlardan tashkil topgan izofiy birikmalarga *kimsayi notavon, telbai sarson*, tarkibi tojikcha so'zlardan iborat bo'lgan izofiy birikmalarga *ganji bebaho, obi diyda, padari buzrukvor, donayi sho'ra), kulbayi vayrona* kabilarni misol keltirish mumkin [2, 102].

Izofa ishtirok etgan baytlarga quyidagilarni misol keltirish mumkin:

Yana dashtining sathi andoq vase'

Ki, yetmay qirog'ig'a charxi sare' (41-bet).

Ma'nosi: “*Endi undagi dashtu sahrolarga kelganda, sathi shunchalik keng ediki, uning chegarasiga tezyurar osmon ham yetolmas edi*” (Saddi Iskandariy, nasriy tabdil, 44-bet).

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдувалиева Д. Алишер Навоий тарихий асарлари лексикаси. Ф.ф.ф.д. (PhD) диссертацияси автореферати.-Тошкент, 2017. С.-48.
2. Абдурахмонов Ф., Шукуров Ш. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси.-Тошкент: Ўқитувчи, 1973. -Б.110.
3. Alimova, Z. V. (2021). ABOUT COMMON WORDS IN UZBEK AND TAJIK LANGUAGES, THEIR SEMANTICS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 101-104.
4. Alimova, Z. V. (2019). BORROWINGS-LINGUISTIC PHENOMENA. *Theoretical & Applied Science*, (4), 367-370.
5. Alimova, Z. V. (2021). The role of borrowings in the growth of language vocabulary. *Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)*, 10(3), 261-267.
6. Vakhobovna, A. Z., & Xayrulloevich, F. X. (2022). About Borrowing Phrasal Units and their Study in Uzbek Language. *International Journal of Culture and Modernity*, 14, 61- 67.
7. ALIMOVA, Z. (2018). On the Uzbek loan-words with prefix no-from the Persian-Tajik languages. *Scientific journal of the Fergana State University*, 1(5), 109-112.
8. Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати.-Тошкент: Ўқитувчи, 1977.-Б.109-110.
9. Навоий А. Танланган асарлар. Мажолис-ун нафосис. Муҳокамат-ул луғатайн. III том. –Тошкент: Ўзбекистон давлат нашриёти, 1948.
10. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. 3 жилд.-Тошкент: Университет, 2009.
11. Сирожиддинов Ш, Юсупова Д, Давлатов О. Навоийшунослик (1-китоб), -Тошкент: “Тамаддун”, 2018. С.150.
12. Турсунов У, Ўринбоев Б., Алиев А. Ўзбек адабий тили тарихи.-Тошкент: Ўқитувчи, 1995. –Б.264.
13. Умарова Н. Навоий ғазаллари мақтасида сабаб ва оқибат муносабатининг мазмуний ҳамда конструктив шакллари.-Тошкент: Академнашр, 2016. -Б. 24-25.
14. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси, 2002.–Б.21.
15. Z.Alimova. (2024) Navoiyning “Saddi Iskandariy” dostonidagi forsiy sinonimlar xususida. *Farg'ona davlat universiteti. Ilmiy Xabarlar*. 362-367.
16. Z.Alimova, M.Rasulova. (2024) O'zbek tilining forsiy til bilan aloqasi xususida. *Farg'ona davlat universiteti. Ilmiy Xabarlar*. №1. 387-389.
17. A.Z. Vaxobovna. (2024) The phenomena of derivation in English. *Western European Journal of Linguistics and Education 2* (5), 300-306.
18. A.Z. Vaxobovna.(2024) About the lexical meanings of some Persian synonyms in Navoi's epic “Saddi Iskandariy”. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development* 11 (01).
19. Z.Alimova. (2023) Alisher Navoiyning “Saddi Iskandariy” asaridagi ayrim forsch qo'shma so'zlarning leksik-semantik xususiyatlari xususida. *Farg'ona davlat universiteti. Ilmiy Xabarlar*. № 2. 639-643.